

המיעוט אומר את דברו: מסע בין קהילות שנותרו מחוץ לשיח חוק הלאום

שאדי ח'לול אינו מוכן שיקראו לו ערבי, רק ארמי. גיא יהושע השומרוני מדגיש כי אינו יהודי ופיוטר זלסקו לא חושב שצירוף המלים "יהודי קתולי" הוא מוזר. מסע חוצה ישראל בעקבות קבוצות מיעוט קטנות שלא זקוקות לחוק כדי להרגיש מודרות

עופר אדרת | 09.09.2018 | 04:57

ברחובותיו ההרריים של היישוב הגלילי ג'יש מסתובב גבר בן 42 ולגופו הצהרה. "אני ארמי", כתוב על חולצתו בשלוש שפות - עברית, אנגלית וארמית. שאדי ח'לול, נוצרי מארזני הוא אחד מבין כ-3,000 תושבי המועצה המקומית הניצבת על כביש 89, במקום בו שכנה פעם העיר היהודית הקדומה גוש חלב. בדו-קיום שברירי גרים שם היום נוצרים ומוסלמים, אך לח'לול יש זהות נוספת. הוא ארמי - אחד מכמה מאות המוכרים בישראל כבני הלאום העתיק הזה.

העובדה כי בציבור הרחב כלל לא מודעים לקיומם ונוטים להתייחס אליהם כאל ערבים, תרמה לכך שקולם נבלע בסערה שפרצה בחודשים האחרונים סביב חוק הלאום, שמעגן את מעמדה של ישראל כמדינת היהודים. בעקבות החוק, יצא "הארץ" למסע חוצה ישראל בחיפוש אחר כמה מקבוצות המיעוט הקטנות ביותר, שאינן יהודיות ואינן ערביות.

רבים בארץ אמנם ירימו גבה בפליאה נוכח קיומו של לאום "ארמי" בישראל, אך את שפתם - השפה השמית שבעת העתיקה היתה שפת הדיבור של ארץ ישראל והסביבה - מכיר כל דובר עברית. תרמו לכך מלים וביטויים רבים שמקורם בארמית, כמו "גושפנקה", "משכנתה", "מסקנה", "דווקא", "בר-מינן" ו"שופרה דשופרה". ח'לול, שמשקיע מאמצים בהחייאת השפה והנחלתה לדור הצעיר, מוכר בג'יש בכינוי "אליעזר בן יהודה הארמי". "בזכות בן יהודה שלכם, קיבלתם תחייה ותקומה לא רק של שפה, אלא גם של עם עם רגש לאומי", הוא אומר בשעה שהוא משרטט את יעדיו, ומציג את ארון הספרים הארמי שניצב בפתח ביתו.

לצד ספרי היסטוריה יש שם ספרי קודש בני מאות שנים וספרי לימוד מודרניים, מהם לומדים בני היישוב בשעת הארמית השבועית שהקצה להם משרד החינוך. "אנחנו רוצים יותר", אומר ח'לול, ומספר על הקייטנה הארמית שפועלת מדי קיץ ועל המכינה הקדם-צבאית הארמית-יהודית המשותפת שהוא גאה בהקמתה. בהמשך הוא פורש את חזונו להקמת גן ילדים, בית ספר ואפילו יישוב ארמי, "כדי שהזהות שלנו לא תיכחד", כדבריו.

מי שמכיר את ח'לול, שעומד בראש האגודה הארמית בישראל, יודע כי לא מדובר בחלומות באספמיה (ביטוי שמקורו בארמית). הארמית, מבחינתו, אינה רק מסורת קדומה, אלא שפה יומיומית שבה הוא מתכתב בווטסאפ, צופה בטלוויזיה ומקשיב למוזיקה באוטו. בקורות חייו כבר נרשם הניצחון המרשים במאבק שניהל מול המדינה להכרה בלאום הארמי. החודש לפני ארבע שנים החלה המהפכה, כששר הפנים דאז, גדעון סער, הורה למשרדו לאפשר לרשום את לאום זה במרשם האוכלוסין.

עד אז המדינה ראתה בחלול ובחבריו ערבים. "הייתי קם כל בוקר, ותוהה למה מנסים לכפות עלי זהות אחרת", הוא נזכר. המאבק היה ארוך ומתיש, ובשיאו השיג חלול חוות דעת של אקדמאים מרחבי העולם, שמכירות בלאום הארמי. החל מהשנה שעברה נכנס לתוקפו השינוי שהנהיגה המדינה - אך כדי לזכות בהכרה המיוחלת, נדרשים הארמים להצטייד בפסק דין של בית משפט, שקובע כי הם ארמים, ורק אז הם יכולים להגיש את הבקשה לשינוי הלאום במשרד הפנים. לדבריו, הקהילה

המקומית מונה כיום כ-1,700 ארמים, אך פוטנציאל ההכרה עשוי להרחיב מאוד את מעגליה, ולהגיע עד ל-135 אלף חברים.

כשהוא נשאל איך הוא רואה את עצמו, מדקלם ח'לול את המשפט הבא: "אני ישראלי כמוכם, נוצרי בדת וארמי בלאום". בצבא שירת כקצין בצנחנים. עד היום הוא זוכר את החייל היהודי ממוצא מרוקאי, שקרא לעברו "ערבי מסריח" בעת ויכוח. "אמרתי לו שהוא יותר ערבי ממני, והסברתי לו על הארמים", הוא נזכר בחיור. אחר כך הפכו לחברים. עם חוק הלאום הוא חי בשלום. מסיבה פשוטה, לדבריו: "אני לא בא להיאבק ביהודים, אלא לחיות איתם בתוך המדינה היהודית".

מיסה בשפת הקודש

250 ק"מ דרומית משם, בבאר שבע, מתכונן הכומר הפולני פיטר זלסקו לעוד מיסה שהוא מעביר בעברית. זלסקו, שחי בארץ כבר עשר שנים, עומד בראש הסניף הדרומי של קהילת הקתולים דוברי עברית החיה בישראל, אשר מונה כ-500 חברים וקיימת מאז שנות ה-50. "קתולי שמתפלל בעברית זה משהו אקזוטי, שנשמע כלקוח מעולם אחר, אבל יש לנו תפקיד חשוב: להזכיר לכנסיה שהנצרות היא אחות קטנה של היהדות", הוא אומר בעברית מושלמת. רוב מוחלט (99%, לדברי זלסקו) של הקתולים החיים בישראל הם ערבים. קהילת דוברי העברית היא לפיכך מיעוט בתוך המיעוט. חבריה באים מקבוצות שונות, שכוללות ילדים פיליפינים שנולדו בישראל; עולים ממדינות ברית המועצות לשעבר שאינם יהודים; ערבים, שהעברית שגורה בפייהם יותר מהערבית; וכן תת-קבוצה המכנה עצמה "יהודים קתולים". "פעם הביטוי הזה היה בלתי אפשרי", אומר זלסקו, "אבל בדור הצעיר כבר מקבלים את הרעיון, שכמו שיש יהודי אתאיסט ויהודי בודהיסט, אפשר גם להיות יהודי קתולי, ודרך הנצרות להתחבר לשורשים היהודיים". עבור הבאר שבעים, העובדה שבעיר יש כנסייה היא בגדר הפתעה גמורה. במבט מהרחוב המבנה בו פועלת הכנסייה של זלסקו נראה כמו בית מגורים רגיל, ללא כל סממן חיצוני שמעיד על הפעילות המתקיימת בו. "אנחנו פועלים בשקט ובדיסקרטיות, כי אנחנו לא מנסים להפוך אף אחד לנוצרי", הוא מדגיש. באופן כללי, זלסקו הוא עוף זר בבירת הנגב. "כששואלים אותי אם אני כומר 'כמו בסרטים' אני משיב בחיוב", הוא מספר. אולם עיון בעמוד הפייסבוק שלו מגלה כי בשעות הפנאי הוא גם חובב צלילה, נהנה לטייל בעולם ובארץ וגם צופה בכדורגל. זלסקו עצמו אינו אזרח או תושב ישראל, אלא שוהה כאן באשרה של איש דת. המעמד של חברי הקהילה שלו משתנה מחבר לחבר. המכנה המשותף לכולם, מעבר לדת, הוא השפה העברית, שקושרת אותם לישראל, חרף הרקע והמוצא השונה. מבחינת המדינה, חבריה משתייכים לקטגוריה בעלת השם המעליב "אחר", אשר מונה כ-418 אלף איש, שהם 4.7% מאוכלוסיית ישראל. בקטגוריה הזו נכללים נוצרים שאינם ערבים, חסרי סיווג דתי (מרביתם בני משפחה של עולים יהודים) ובני דתות אחרות כמו בודהיסטים, הינדואיסטיים, בהאים ושומרונים.

שבת לא יהודית

הקבוצה האחרונה מונה כ-800 חברים, שמתרכזים בחולון ובהר גריזים ליד שכם. "אנחנו לא יהודים, לא נוצרים ולא ערבים", אומר שחר יהושע. "אנחנו חלק בלתי נפרד מעם ישראל ונצר לבני ישראל מתקופת המדבר, המשתייכים לשבטים אפרים, מנשה ולוי, שהתיישבו בשומרון". יהושע הוא בנקאי במקצועו ואחד מתושבי רחוב בן עמרם בחולון (הקרוי על שם משה רבנו), הלב הפועם של שכונת השומרונים. "השבת היא אותה שבת והחגים הם אותם חגים", הוא אומר, כשהוא מקביל בין השומרונים ליהודים, אך אז מסייג ומסביר, כי השומרונים מציינים רק את החגים שמופיעים בתורה (כמו יום כיפור, סוכות ושמייני עצרת), אך לא חוגגים את חנוכה ופורים המאוחרים יותר.

"הילדים שלנו לומדים בבתי ספר רגילים, אז גם הם מתחפשים בפורים וגם אצלנו אפשר לאכול סופגניות, אבל אני לא אקרא את מגילת אסתר בבית הכנסת", הוא מציין. לפני שהוסר סעיף הלאום מתעודות הזהות, היה בלבול בהגדרות שניתנו לשומרונים. "אצלי היה כתוב 'יהודי'", הוא מספר. "אצל אשתי היה כתוב 'שומרוני-יהודי'. הפקידה במשרד הפנים שמה מה שהיה לה נוח".

כשבנו, גיא, בן 38, נשאל איך הוא מגדיר את עצמו, הוא משיב: "קודם כל אני ישראלי, שכפוף לחיים האזרחיים של המדינה. אחר כך אני שומרוני, כמו שאתה יהודי". ביחסם לחוק הלאום חלוקים האב, שנולד בשכם ובצעירותו היגר לישראל, ובנו, שנולד בחולון. "חוק הלאום לא פוגע בנו, כי אנחנו הישראלים המקוריים כאן בארץ ישראל", אומר האב. בנו מסויג. "אם החוק לא מועיל, אז הוא בטח מתריס", הוא אומר, ומרחיב: "אנחנו מאוד אוהבים את המדינה, אנחנו פרו-ציונים ואנחנו משרתים בצבא, אבל הביטוי 'נפש יהודי הומיה' לא מדבר אלי, כי אני לא 'נפש יהודי'". סיור בשכונת השומרונים ביום שישי אחר הצהריים, כשההכנות לשבת בעיצומן, מאפשר להכיר מקרוב את הקהילה. רוב הבתים הם נמוכי קומה והקהילה סובלת ממצוקת דיור, שאילצה חלק מחבריה לעבור אל בניינים גבוהים יותר, מחוץ לשכונה. בשעה שהנשים עסוקות בבישולים, ונמנעות מלהיכנס לבית הכנסת, הגברים צועדים אליו בלבוש הלבן המסורתי. כבר בפתח בית התפילה ניכר ההבדל בין היהודים לשומרונים, כשגיא מבקש מהאורחים לחלוץ את נעליהם.

כשהוא נשאל על כך, הוא מצטט מהתנ"ך את הפסוק המוכר "של נעליך מעל רגליך". בתוך בית הכנסת אין כסאות או שולחנות. התפילה נערכת בישיבה על שטיח מקיר-אל-קיר, והמתפללים משתחוים לכיוון הר גריזים בשומרון, האתר המקודש עבורם, אליו הם עולים לרגל בשלושת הרגלים. שם, לפי אמונתם, הציב יהושע בן נון את 12 האבנים בהיכנסו לארץ ישראל. בצמוד לבית הכנסת גר צדוק יהושע, בן 87, הנושא בתואר "זקן השומרונים". הוא נולד ב-1932 בשכם ובצעירותו עבר לתל אביב עד שבהמשך התמקם בחולון, לאחר שהנשיא יצחק בן צבי יזם את הקמת השכונה בעיר כדי לקבץ את בני העדה שהתפזרו במקומות שונים. "מעולם לא עזבנו את הארץ, באנו לכאן עם בני ישראל", הוא אומר בגאווה. החודש חיתן את נכדתו. כשהוא נשאל אם הדור הצעיר עדיין שומר על המסורת, הוא משיב בשלילה. "אני נותן להם אולי עוד עשר שנים", הוא אומר. לשמע הדברים האלה מזדעק גיא, אחיינו, ומספר כי הוא מחזיק ברשותו צילום משנת לידתו של צדוק, פרי עבודתו של צלם של ה"נשינל ג'יאוגרפיק", אשר תיעד את טקס זבח פסח בגריזים. "הצלם טען אז שזה כנראה הטקס השומרוני האחרון שיתקיים, כי הוא לא רואה המשך לקהילה", הוא מוסיף. "אבל עברו כבר כמעט 90 שנה, והמסורת נשארה אחד לאחד אותו הדבר".

השהות במחיצתו של השומרוני הזקן הופכת במהרה לשיעור מבוא באמונה השומרונית. "כל השומרונים שומרים על קדושת השבת. אצלכם הרבה פחות", הוא אומר. "הארוחה היא אותה ארוחה, אנחנו רק רבים על המתכון", מנסה גיא לסכם את חילוקי הדעות בין היהדות לשומרונים. העובדה שהקהילה קטנה מביאה לכך שבכל שנה מצטרפים אליה חברים חדשים מבחוץ, בקשרי נישואים. גם גיא נישא ליהודיה, "לאחר שקיבלה עליה את אורח החיים השומרוני", כדבריו. בעשורים האחרונים, הוא מציין, נוספו כך לקהילה כ-30 חברים. "באופן יחסי זה המון", הוא אומר.

עברי, דבר אנגלית

לקהילת ה"עבריים", מנגד, כבר אין מצטרפים חדשים. המדינה, שהעניקה להם ב-2003 מעמד של תושבי קבע (ולחלקם הקטן, בעקבות שירות צבאי, גם אזרחות), לא מאפשרת לחברים חדשים בקהילה, שמקורה בארה"ב, להשתקע בארץ. היום מספר חבריה בארץ עומד על כ-4,000 בני אדם, לדברי חבריה. רובם גרים בדימונה.

נגילה בת ישראל, בת 42, נולדה שם למשפחה שהיגרה ב-1974 מאינדיאנה בארה"ב. "היום כבר לא מאפשרים לקהילה לעשות עלייה, אבל אנחנו מקווים לטוב", היא אומרת. כשהיא נשאלת על חוק הלאום היא מספרת על הקשיים שחווים בני הקהילה מכך שאין להם מעמד של אזרחים. "לבת שלי אין דרכון ישראלי ואין דרכון אמריקאי", היא מדגימה. "כשהיא רוצה לבקר את סבא וסבתא שלה בארה"ב, היא צריכה לעבור תהליך ארוך וקשה".

קשיים היו מנת חלקם של "העבריים" לאורך כל הדרך. מקורם בארה"ב, משם החלו חבריה לעלות לישראל בשנות ה-60, בעקבות חזון משיחי של מנהיגם הרוחני, בן קרטר, אפרו-אמריקאי שסיפר כי המלאך גבריאל אמר לו שהשחורים הם צאצאי בני ישראל. הוא שינה את שמו לבן עמי, כינס עדת מאמינים, עבר לליבריה ומשם היגר לארץ. "אנחנו בכונה משתמשים במושג 'עבריים' ולא 'יהודים', כי בהיסטוריה המקראית היו עוד שבטים חוץ מיהודה", אומר יויכין בן ישראל, בן 27, דובר הקהילה. "בהתחלה היה קשה, כי אנשים לא רגילים היו לראות אפרו-אמריקאים בארץ", הוא מוסיף, ומספר על היולדת הראשונה מקרב הקהילה, שגורשה, לדבריו, מבית חולים ישראלי. בעיות נוספות, פנימיות, הוצגו בתחקיר שפורסם ב"הארץ" ב-2009, בו הועלו טענות שונות על חברי הקהילה, כולל האשמה בפוליגמיה.

סיור בקיבוץ העירוני שהקימו "העבריים" בעיר הדרומית הוא חוויה שמזכירה ביקור בעיירה אמריקאית או בכפר אפריקאי. המתחם נקי ומסודר, אך צפוף ובנוי טלאים טלאים. השפה השלטת היא אנגלית. במכולת מוכרים רק מזון טבעוני, כפי שמתגאה יויכין, שמציין שהעבריים לא אכלו בשר, דגים, ביצים וחלב עשרות שנים לפני הטרנד הנוכחי. "בספר 'בראשית' אלוהים מצווה על האדם לאכול מעץ השדה", הוא מתאר את מקורות הטבעונות של העבריים. במתפרה המקומית מייצרות כמה נשים את הבגדים הצבעוניים הייחודיים של חברי הקהילה, כחלק מתפיסת עולם שרוצה לעשות שמח, כפי שמסביר יויכין. "אנחנו מרגישים כאן טוב, כי אנחנו יודעים את המטרה שלנו", מסכמת נגילה בחיך. "הכל לתפארת הבורא, גם אם קצת קשה".

